

Univerzita Karlova v Praze
Evangelická teologická fakulta

Bakalářská práce

Problematika penitenciární péče a její důsledky promítající se do
oblasti postpenitenciární péče

Tereza Javůrková

Obor/Předmět/Katedra: Sociální pedagogika

Vedoucí: Ing. Mgr. Jan Dočkal, CSc.

2008

PROHLÁŠENÍ

Prohlašuji, že jsem bakalářskou práci Problematika penitenciární péče a její důsledky promítající se do oblasti postpenitenciární péče zpracovala samostatně a výhradně s použitím uvedených pramenů a literatury.

Souhlasím s tím, aby práce byla zveřejněna pro účely výzkumu a soukromého studia.

V Praze, dne

.....

Anotace:

V úvodu své práce se zabývám tematikou filosofie trestu, dále jednotlivým teoriím o vzniku a funkci trestu. Následující kapitolu věnuji problematice trestu odnětí svobody, základním funkcím trestu z hlediska penologie. Samostatnou kapitolu věnuji typům věznic a jejich hlavní charakteristice. Zaměřuji se na psychologické aspekty výkonu trestu odnětí svobody, stresové faktory a problematiku prizonizace, formy uvěznění a jejich základní problémy. Samostatnou kapitolu věnuji i tematice agrese ve věznicích. Další část své práce věnuji problematice alternativních trestů a opatření, kde vyhodnocuji výhody a nevýhody těchto možností.

Poslední část věnuji reintegračním a resocializačním programům pro podmíněně odsouzené a pro podmíněně propuštěné klienty, které jsou realizovány pod záštitou Centra sociálních služeb Praha. Tyto programy pracují s klientem ještě před propuštěním z věznice i po pevném výstupu, tak aby se zvýšily jeho šance na uplatnění ve společnosti pomocí sociálního a právního poradenství, služeb pro rodinu a okolí a strukturovaných programů pro adaptaci a reintegraci osob se záznamem v rejstříku trestů a vězněných osob.

Klíčová slova: trest, penologie, výkon trestu odnětí svobody, alternativní tresty a opatření

Summary

I worked on various philosophic themes relating to punishment and on the origins of the role of punishment in society. This chapter explores the nature of incarceration and the problems which can arise from a penology viewpoint. I later focus on the psychological aspects of the incarceration period, the stress and trauma involved and the various problems resulting from this.

The following chapter is dedicated to the problems of aggression in penal institutions. I later focus on alternatives to typical incarceration methods, examine the alternatives and look at the advantages and disadvantages of the various approaches.

I then focus on rehabilitation and re-socialisation programs for prisoners released conditionally and those who served their entire sentence. These programs work with the incarcerated who were conditionally released from prison and also with those who served their sentence in its entirety.

Keywords: punishment, penology, involved and the various problems resulting

Obsah:

Úvod.....	7
1. Filosofie trestu.....	10
1.1. Teorie účelu trestu.....	11
1.1.1. Absolutní teorie trestu.....	12
1.1.2. Relativní teorie.....	12
1.1.3. Smíšené teorie.....	13
1.1.4. Teorie učení.....	13
1.1.5. Teorie odstrašení.....	14
1.1.6. Nápravná (rehabilitační) teorie.....	14
1.1.6. Eliminační (vylučovací) teorie.....	15
2. Problematika trestu odnětí svobody.....	15
1.2. Základní funkce trestu z hlediska penologie.....	16
4. Základní psychologické a sociální aspekty výkonu trestu odnětí svobody....	19
4.1. Stresové faktory ve výkonu trestu odnětí svobody.....	20
4.2. Problematika prizonizace.....	22
5. Alternativní tresty a opatření.....	25
5.1. Pozitiva alternativních trestů.....	26
5.1. Druhy alternativních opatření.....	27
5.1.1. Alternativní postupy ve fázi před vynesením rozsudku:.....	27
5.1.2. Alternativní tresty ve fázi po vynesení rozsudku:.....	28
6. Typy věznic v České republice a jejich hlavní charakteristiky.....	30
6.1. Věznice typu A – s dohledem.....	30
6.2. Věznice typu B – s dozorem.....	31
6.3. Věznice typu C – s ostrahou.....	31
6.4. Věznice typu D – se zvýšenou ostrahou.....	32
7. Formy uvěznění a jejich základní problémy.....	32
7.1. Vzetí do vazby.....	32
7.2. Převod z vazby do výkonu trestu po odsouzení.....	33
7.3. Odsouzení na svobodě a přímý nástup do výkonu trestu odnětí svobody.....	33
7.4. Lidé propuštění z vazby, jejichž další soudní projednávání probíhá na svobodě.....	34

8. Problematika agrese v penitenciárním prostředí.....	35
8.1. Vymezení agrese.....	35
8.2. Druhy agrese.....	36
8.3. Formy agrese v penitenciárním prostředí.....	38
8.3.1. Fyzický útok vůči zaměstnanci, připravený a plánovaný	38
8.3.2. Fyzická agrese vůči zaměstnanci, reaktivní	39
8.3.3. Fyzická agrese mezi vězni navzájem	39
8.3.4. Fyzická agrese zaměstnance vůči vězňům	40
8.3.5. Fyzická agrese vězňů vůči majetku	41
8.3.6. Verbální agrese přímá, aktivní ze strany vězňů	41
8.3.7. Verbální agrese zaměstnanců vůči vězňům	41
8.3.8. Verbální agrese mezi vězni.....	41
8.3.9. Verbální agrese zaměstnanců mezi sebou.....	42
8.3.10. Nepřímé formy verbální agrese vězňů vůči personálu	42
8.3.11. Nepřímé formy verbální agrese mezi vězni	42
8.3.12. Nepřímé formy verbální agrese mezi zaměstnanci.....	43
9. Oddělení resocializačních a reintegračních programů.....	43
9.1. Programy pro výkon alternativního opatření trestu – resocializační programy	43
9.2. Poradenská práce s klientem v resocializačních a reintegračních programech	44
9.3. Závěrem k reintegračním a resocializačním programům	45
Závěr	46
Použitá literatura	48

Proč?

Spousta otázek, málo odpovědí.

Jaký je smysl života?

Musím se na něco v životě upřít, abych dokázal obelhat sám sebe?

Kolik dní je člověk v životě šťastně spokojený?

Jaký je poměr šťastný – nešťastný?

Je možné, že existují lidé, kteří přijdou v životě na skutečnost, že „vše“ je zbytečné?

Jak se z toho dostanou?

Lze to, vůbec, někoho přesvědčovat, nebo s ním marnit čas?

Je to chaos!

Nedává to smysl!

Nic nedává smysl!

Vše co dělám je otřepané, a dělám to jen proto, neboť „musím“, abych přežil ve vymyšlené lidské společnosti.

Vzorec lidského života ve společnosti nám byl vštěpován od útlého dětství.

Musíš se dobře učit, musíš pomáhat starším lidem, musíš být slušný, musíš, musíš...

Pokud uhneš, společnost tě potrestá.

Neuvěřitelná masa lidí má nad tebou velkou moc a kdykoliv se jí zachce zašlape tě do „pekel“.

Samozřejmě to dělá s železnou pravidelností!

Nebo jsem opravdu „rebel“, který nemůže pochopit (tím ani žít) tuhle „společnost“ svět?

Co dokáže jedinec proti přesile? Ukázat svoji hrdost, tvář, zbabělost, co má ukázat nebo dokázat? Zmatenost, chaos, běs, strach, zlo, nenávisť, ukrutná slova, faleš!!!

Tak sakra v čem hledat smysl života?

Připadá mi to jako labyrint!!!

To je nesmysl.¹

Úvod

¹ Báseň odsouzeného klienta ve věznici v Rýnovicích

Věznice byly odjakživa instituce obávané, jakoby oddělené od světa normálně žijících lidí. Za vysoké zdi nebylo možné nahlédnout, do sklepení hradů a zámků se odvážili jen ti nejstatečnější. Trestanci s sebou svoji minulost nosili v podobě cejchu tak, aby každý poznal, s kým má tu čest. Jako by pobyt ve vězení nebyl s to smýt vinu z člověka, jako by uložený trest nebyl zadostiučiněním.

Věznice se postupem času mění, přístup k odsouzenému také. Myslím, že ale vždycky zůstane jisté dilema – co všechno obsahuje trest odnětí svobody? Kde je hranice lidskosti? V čem má být svoboda vlastně omezena? Dalším řešením mohou být alternativní tresty a opatření, ale i ty mají svou problematiku.

„Soudruh náčelník nemá vězně za lidi.“ To mi řekla při neoficiální rozmluvě mladá referentka, absolventka školy SNB a žena poměrně vysoké hodnosti. Ona sama přičichla při výuce k psychologii a byla ochotna mezi vězni diferencovat. Na tom, že vězeň není člověk, ale provinilec, je založena celá filosofie vězňitelů, je to výchozí bod „výchovy“. „Však my vás vychováme!“ vykřikoval na vycházkovém dvoře pod našimi okny denně opilý starý strážný, nízká šarže před výslužbou. Neřvali na mě, to ne, orávají a bijí jen těžko zvládnutelné psychopaty; i slzný plyn se užívá výjimečně, řetízky na cele nebo „medvěd“svázání vězně koženými popruhy do omezené pohyblivosti; a v surovostech to ani nejsou výjimečné a většinou je vyvolávají vězni sami; vězni se rozhodně rvou víc mezi sebou, než jsou bití strážnými. Domem smutku vládne něco horšího: vane tu smrtelný dech znicotnění...Znicotňování člověka a jeho znevýznamňování nemá též nijak dramatické projevy; prolíná život napořád a silně se pociťuje při příležitostech vlastně směšných, takových, které tvoří běžnou náplň dne a chování“.²

Ve své práci bych chtěla nastínit téma vězeňství. Od úplného základu jako je problematika trestu a jeho účelnosti. Přes porovnání alternativních trestů a výkonu trestu odnětím svobody. Též se věnuji psychologickým aspektům trestu odnětí svobody, protože v některých případech vykonat trest odnětím svobody je dle mého názoru v podstatě „trestem za trest“ s tímto tématem souvisí i kapitola o agresivitě v penitenciárním prostředí. Důsledkem trestu odnětí svobody se v mnoha případech stává následná neschopnost odsouzeného znovu se zařadit do běžné společnosti. Závěrečnou kapitolu jsem věnovala reintegračním resocializačním programům pro podmíněně odsouzené a pro podmíněně propuštěné klienty, které jsou realizovány

² O Československém vězeňství (sborník Charty 77). Eva Kantůrková, *Dům smutku* Orbis, Praha 1990

pod záštitou Centra sociálních služeb Praha. Tyto programy pracují s klientem ještě před propuštěním z věznice i po pevném výstupu z výkonu trestu tak, aby se zvýšily jeho šance na uplatnění ve společnosti pomocí sociálního a právního poradenství, služeb pro rodinu a okolí a strukturovaných programů pro adaptaci a reintegraci osob se záznamem v rejstříku trestů a vězněných osob. Individuální, případně i skupinové přístupy k práci s odsouzenými klienty, ať už ve věznici nebo na svobodě, vnímám jako velmi aktuální téma, jelikož se Vězeňská služba ČR (dále jen VS) dlouhodobě potýká s problematikou přeplněných věznic. A zvyšující se počet vězňů, kdy k dnešnímu dni dle údajů VS je ve věznicích v celé České republice umístěno 20.177 obviněných a odsouzených s tím, že dalších 6.263 odsouzených vůbec nenastoupilo výkon svého nepodmíněného trestu, je velmi alarmující.

Několik málo rozdílů na začátek:

člověk mimo vězení

- je převážně hlavním aktérem své činnosti
- je relativně nezávislý, více méně si dělá, co chce
- sám si udržuje svůj rytmus a řadí do něho určitou pravidelnost
- má přiměřenou a posilovanou sebedůvěru, protože dělá to, co chce a zpravidla umí, což mu přináší výsledky i uspokojení
- je v živé sociální interakci a v předivě sociálních vztahů
- pobývá ve známém a přívětivém prostředí, má možnost výběru prostředí a možnost úniku z nepřívětivého prostředí
- má široký rozsah zájmů o práci, společenské dění, koníčky a zábavu
- zpravidla rozumí svému psychickému stavu a ovládá jej
- v jeho citovém stavu zpravidla převládají kladné emocionální zážitky a prožitky
- žije v poměrně široké a provázané časoprostorové dimenzi,
- kde spolu koexistuje minulost, přítomnost a (perspektiva)

vězeň

- je objektem zacházení z venku, je na něho vykonáván režimový a další nátlak
- je závislejší, spíše dělá, co mu je umožněno, dovoleno nebo přikázáno
- životní rytmus mu určují jiní (ať personál nebo spoluvězni) a jde o rytmus pro

něho nezvyklý

- sebedůvěra je snižována, člověk nic nedělá, nebo dělá to, co nechce, neumí, či co se mu protiví, co ho neuspokojuje
- výrazná, i když relativní sociální izolace a styk s neznámými lidmi nebo styk s lidmi, jemuž se nedá vyhnout, a o který nestojí
- pobyt v nepřívětivém a často neznámém prostředí, minimální možnost výběru jiného prostředí
- okruh zájmů se zúžil na uspokojení nejzákladnějších potřeb, často jde jen o náhradní uspokojování
- v začínající krizi z uvěznění nerozumí svému psychickému stavu, ztrácí nad ním vládu a kontrolu
- v jeho citovém stavu začíná dominovat soubor negativních emocionálních zážitků
- komplexnost časoprostorové dimenze se bortí, intenzivně žije jen v přítomnosti, budoucnost je velmi nejistá, s obavami očekávaná, minulost je ztracena

1. Filosofie trestu

Pojem trest je jedním z mnoha slov, jehož význam je každému zdánlivě zřejmý. Slovo trest může mít mnoho významů. Od domácího vězení nakázaného rodiči neposlušného dítěte až po zbavení svobody jedince, protože jeho chování neodpovídá společenskému úzu. A v některých krajních případech dochází až k trestu smrti.

Ze společenského hlediska je trest ochranným mechanismem, kterým se společnost brání před deviantním chováním jednotlivců, tedy takovým chováním, které ohrožuje zdravé fungování a vývoj společnosti. Významnou částí tohoto ochranného systému je specifický systém sankcí, který je obsažen v trestním právu. Trestní právo definuje deviantní, nevhodné či nežádoucí chování a k tomu poté přiřazuje sankce a současně stanovuje pravidla a podmínky jejich uplatňování.

Vznik trestního práva souvisí s uchopením výkonu spravedlnosti státem. V počátečních formách trestního práva má systém sankcí zejména vyrovnávací funkci, jejímž cílem je uspokojit, kompenzovat újmu způsobenou poškozenému

újmou způsobenou provinilci. Z hlediska ochrany společnosti se tato funkce ukázala jako neúčinná a záhy byla doplněna funkcí regulativní, jejímž účelem je ochránit společnost před deviantním chováním izolací, odstrašením a změnou chování, případně osobnosti provinilce.

Mechanismus izolace pachatele je významný především u společensky nebezpečných jedinců. Odstrašení pak u těch jedinců, u kterých hrozba trestní sankcí zvyšuje jejich „brzdny mechanismus“ proti případnému deviantnímu chování, naopak zvláště neúčinné je u chronických delikventů, recidivistů a osob s kriminálním životním stylem. Regulace chování - změna chování jedince v žádoucím, prosociálním směru, jež je navozená vhodným zacházením, se v posledních letech jeví skutečně účinná a také humánní³

Vyrovnaní je ve své podobě zaměřeno zejména do minulosti, přechod k regulaci přesouvá zaměření ve vztahu k naplnění spravedlnosti z minulosti na budoucnost. Oba přístupy však dodnes existují v moderních trestně právních systémech. Dokladem toho je dodnes trvající spor „trest vs. zacházení“.

V současném trestním zákoně (Zákon č. 140/1961 Sb., trestní zákon ve znění pozdějších předpisů) v § 23 nazvaném „účel trestu“ se odráží zejména výše uvedené prvky regulace, kde účel trestu je definován jednoznačně a srozumitelně:

- 1) Účelem trestu je chránit společnost před pachateli trestných činů, zabránit odsouzenému v dalším páchání trestné činnosti a vychovat jej k tomu, aby vedl řádný život a tím působit výchovně i na ostatní členy společnosti.
- 2) Výkonem trestu nesmí být ponížena lidská důstojnost.
Důraz kladený na výchovu pachatele je v textu zákona nepřehlédnutelný.
Otázkou zůstává do jaké míry se České republice, ale i v dalších evropských zemích daří tento cíl naplňovat.

1.1. Teorie účelu trestu

³ Netík, K., Netíková, D., Hájek, S.: *Psychologie v právu*

1.1.1. Absolutní teorie trestu

Absolutní teorie trestu, vyjádřené formulí: „Trestá se, protože bylo spácháno zlo“, nespojují s ukládáním trestu žádné další společenské úkoly. Tyto teorie lze vysledovat již ve Starém zákoně. Později k zastáncům této teorie patří například Hegel nebo Kant. Podle Kanta jediným úkolem trestu je uskutečňovat spravedlnost, bez které by stát nemohl existovat.

Tyto teorie spatřují účel trestu a tím i jeho podstatu v trestu samotném. Trest je chápán pouze jako spravedlivá odplata za spáchaný zločin, který nějakým způsobem narušil rovnováhu ve společnosti. Trest ukládá vyšší autorita, jež je na rozdíl od obětí zločinu či jejích příbuzných objektivní v hodnocení. Pokud by totiž společnost nevhodné chování jedince nějakým způsobem tolerovala a zůstala k spáchanému zločinu netečná, zařadila by se v podstatě na jeho stranu anebo by v ní zůstalo skryté napětí. Koneckonců i dnešní volání po potrestání komunistických zločinů vychází z této existencionální zkušenosti.

1.1.2. Relativní teorie

Tyto teorie jsou zaměřeny především do budoucnosti a daly by se vyjádřit tvrzením: „Trestá se, aby nebylo pácháno zlo“, přikládají trestu určité cíle užitečné pro společnost. Spojují podstatu trestu s účelem stojícím mimo samotný trest, tedy s ochranou společnosti. Prvek odplaty odmítají. Tyto teorie se začaly prosazovat až v době osvícenství a postupně pronikaly do evropských trestních kodexů.

Tyto teorie jsou spojeny se jmény evropských reformátorů jako Marat, Le Peletier či Feuerbach. Tito lidé byli nespokojeni s pojetím trestu jak se v Evropě vyvinulo v období panovnického absolutismu. Do této skupiny teorií trestu zapadá především teorie psychologického donucení Feuerbacha, který rozlišuje prevenci na generální (působící na všechny členy společnosti) a speciální. Základem generální prevence byla pohrůzka trestem, která jako určité psychologické donucení měla odradit od trestného činu. Naopak důraz na prevenci speciální kladl Liszt, známý svojí diferenciací pachatelů na náhodné, napravitelné a nenapravitelné, vůči kterým je nutno volit odlišné preventivní postupy.

Mladý italský intelektuál Cesare Beccaria ve druhé polovině 18. století například sledoval poměry v milánských věznicích a z jeho zděšení se zrodil spis *O zločinech a trestech* kde se mimo jiné píše: *je triumfem občanské svobody, když*

trestní zákony vyvozují každý trest ze specifické povahy každého jednotlivého zločinu. Tak ustává jakákoli svévole, trest již v ničem nezávisí na rozmarech zákonodárce, ale na povaze věci, není to člověk, kdo páše násilí na druhém člověku, nýbrž je to vlastní čin tohoto člověka. Postava Beccaria je zcela zásadní pro dějiny právního myšlení, protože svým požadavkem zákonnosti otevřel prostor pro zcela nové uvažování o zločinu a trestu. Na jeho dílo poté začali navazovat reformátoři po celé Evropě a objevila se první moderní koncepce trestního práva.

1.1.3. Smíšené teorie

Teorie smíšené obsahují prvky výše uvedených teorií absolutních a relativních. Základem je myšlenka, že trest má předcházet trestnému činu prostřednictvím prevence generální, zaměřené k osobám, které by se zločinci mohli stát, a prostředky prevence speciální, zaměřené k pachateli trestného činu, o němž se rozhoduje.

U laické veřejnosti převládá názor, že trest by měl mít především represivní charakter. Pouze odplatou však společnost nelze účinně chránit před pachateli trestných činů, jelikož téměř každý trest odnětí svobody jednou skončí.

Jak jsem již výše uvedla, pro vyrovnávací funkci trestu je kritériem účinnosti velikost újmy způsobené pachateli, jež kompenzuje újmu způsobenou poškozenému. Odplata má však minimální vliv ve vztahu ke kriminální recidivě. V rámci regulativní funkce je kritériem účinnosti eliminace deviantního chování. Účinný je tedy takový minimální trest, který je schopen zamezit opakování trestné činnosti.⁴

1.1.4. Teorie učení

Dle teorie učení, trest sám o sobě spočívá pouze v útlumu nežádoucího chování. Má-li být sankce účinná, musí být:

- individualizována – individualizace lze založit na motivaci chování a na individuální hierarchii hodnot každého jedince, která prakticky označuje cíle motivovaného chování. Trest sám o sobě totiž není objektivní kategorií. To,

⁴ Kýr, A., Řeháček, M., Gonsa, H.: *Koncepce rozvoje vězeňství v ČR*

co je pro jednoho člověka trestem, druhého nechává lhostejným a pro třetího může být dokonce odměnou

- musí následovat bezprostředně po provinění – v době mezi spácháním trestného činu a potrestáním může dojít k celé řadě posílení, zpevnění nežádoucího chování. K tomuto zpevnění významnou měrou přispívá především racionalizace
- negativní sankce musí být doprovázena sankcí pozitivní – trest, nedoprovázeli ho odměna, nemá vliv na změnu cílů, má za následek pouze změnu cest, které vedou ke stejnému cíli. Odměna se musí vztahovat k žádoucímu chování⁵

1.1.5. Teorie odstrašení

Její základem je snaha odradit pachatele (i potencionální – tzv. negativní generální prevence) a potažmo celou veřejnost – (tzv. pozitivní generální prevence) od páchaní trestných činů. Může to být jak samotná újma způsobená trestem, která jej od dalšího kriminálního chování odrazuje, tak pohrůžka touto újmou pro celou populaci. Vliv trestu na člověka je však vysoce individuální záležitostí. Svá omezení mají přístupy spoléhající na tvrdost a nepřiměřenost délky trestu stejně jako na přístupy opačné – tresty nepřiměřeně mírné a krátké.

1.1.6. Nápravná (rehabilitační) teorie

Cílem trestu, jeho délky a diferencovaného přístupu je poskytnout odsouzenému dostatečný čas a formy zacházení (dnes i léčebného) k jeho následnému odklonu od kriminální kariéry. Někdy se též hovoří o korektivním významu trestu. Rehabilitační přístupy jsou náročné především na odbornost personálu, ale i na kvalitní diagnostiku zařazovaných vězňů. Stávající praxe zařazování soudy do typů věznic či uložení alternativních trestů bez potřebné diagnostiky se do budoucna jeví jako velmi problematická. Soudy mají většinou k dispozici pouze diagnostiku (a to většinou velmi kvalitní) osobnosti vězně

⁵ Černíková, V., Makariusová, V., Sedláček, V. : *Sociální ochrana*

v souvislosti se spáchaným trestným činem. To však často ne zcela dostačuje pro zvolení adekvátních výchovných, rehabilitačních i léčebných prvků zacházení s vězněm.

1.1.6. Eliminační (vylučovací) teorie

Za cíl potrestání považuje kratší, delší či trvalou izolaci pachatele od společnosti, která mu účinně brání páchat trestnou činnost. Extrémními přístupy v tomto pojetí jsou trest smrti, trest doživotí a v minulosti trest vyhnanství. Dlouhodobé tresty odnětí svobody, které jsou z hlediska ochrany společnosti dnes prakticky jedinou účinnou ochranou před pachateli trestných činů, jsou velmi nákladné, protože nutně způsobují trvalý nárůst vězněných osob. Již v současné době se v českém vězeňství projevuje strmý nárůst počtu vězněných osob, způsobený nejen prodlouženými délkami trestu, ale v podstatě paušálním ukládáním alternativních trestů „prvopachatelům“, kteří v poměrně vysokém procentu pokračují v páchání trestné činnosti a dříve či později se dostanou do vězení. Protože za tuto dobu způsobili často i vysoké škody, jsou ukládané tresty delší. Rozebírat příčiny tohoto poměrně naivního přístupu se ale vymyká tématu této práce.

Trest představuje jeden ze stěžejních výchovných prostředků, druhým je odměna. Názor, že trest je hlavním prostředkem výchovy a že by po každé odchylce od normy mělo následovat potrestání viníka, je v rozporu s dosavadními poznatky. Trest totiž pouze blokuje nežádoucí chování, odměna naopak posiluje žádoucí chování. Při výchovném působení by se měly užívat oba tyto výchovné prostředky.

Člověk, který porušuje společností obecně uznávaná pravidla, je odsouván na okraj společnosti, ubývá jeho kontaktů se sociálním okolím a kolem něj vzniká určité společenské vakuum. Toto je zvláště závažné u sankcí spojených s odnětím svobody.

2. Problematika trestu odnětí svobody

Nepodmíněný trest odnětí svobody je chápán jako nejpřísnější druh trestu, což vyplývá z obecného předpokladu, že lidská svoboda je to nejcennější, a její odnětí či omezení tedy pro pachatele trestného činu znamená nejcitelnější újmu.

Nepodmíněný trest odnětí svobody má významnou historickou tradici. Je veřejnosti srozumitelný a v justiční praxi již zcela zaběhnutý. Přesto je podrobován kritice s ohledem na nízkou efektivitu z hlediska nápravy pachatele a z hlediska vysokých finančních nákladů, jež obnáší jeho výkon. Přesto tento trest má své opodstatněné místo v systému státem uplatňovaných sankcí, neboť budou vždy existovat pachatelé, před kterými se společnost musí chránit.⁶

1.2. Základní funkce trestu z hlediska penologie

- **Pouhá izolaci pachatele.**

Ta se týká pachatelů, jejichž resocializace či pozitivní korekce chování je z různých důvodů velmi omezená a zároveň velmi nepravděpodobná, jejich pobyt na svobodě je pro společnost nebezpečný.

- **Odstrašení.**

Zkušenost lidstva potvrzuje jeho omezenou účinnost, protože působí převážně jako brzdny mechanismus sociálně patologického chování pro ty jedince, kteří se sociálně patologického chování dopustí jen výjimečně. Tedy, že hrozba trestem pro většinu populace znamená úzkost.

- **Regulace chování**

Žádoucí změnou chování ve smyslu opuštění nežádoucích návyků, sociálních skupin, vazeb, způsobů chování, hodnotové orientace apod., které v příčinném vzorci kriminálního chování hrají významnou roli. Zde je třeba mít stále na paměti vzájemnou provázanost osobnostních, sociálních, behaviorálních a situačních fenoménů, které jsou, zejména v případě vlastností osobnosti, schopností, poruch chování či poruch osobnosti jen velmi obtížně ovlivnitelné.

Uplatnění trestu odnětí svobody v jeho tradiční podobě přestává odpovídat požadavkům současné doby.

⁶ Rozum, J., Kotulan, P., Háková, L., Nečada, V., Diblíková, S.: *Vybrané problémy sankční politiky*

Dnešní pojetí trestu má dvě základní roviny:

- ochranu společnosti před pachateli trestných činů
- korektivní úlohu, nebo-li kompenzaci chyby

Pro současný vězeňský systém je charakteristická jeho dvojitá povaha. Na jedné straně zůstává represivní institucí, jejímž cílem je ochrana společnosti před kriminálním chováním, na straně druhé usiluje o rehabilitaci jedinců, kteří sociálně selhali, s cílem působit na ně v prosociálním smyslu.

„V teoretické rovině obsahuje nepodmíněný trest odnětí svobody zejména tyto prvky: újmu pachateli, odplatu, morální odsouzení, izolaci jako prostředek ochrany veřejnosti, příležitost k převýchově a resocializaci, odstrašení dalších potenciálních pachatelů, satisfakci oběti a veřejnosti. U doživotního trestu pak přistupuje prvek eliminační – trvalé vyloučení pachatele ze společnosti.“⁷

U jednotlivých trestů s ohledem na jejich délku nejsou uvedené prvky zastoupeny rovnoměrně. Jejich frekvenci a váhu ovlivňuje právě délka vykonaného trestu. Velmi dlouhé tresty vedou k negativním změnám v osobnosti pachatele a snižují pravděpodobnost jejich úspěšné resocializace a integrace do společnosti. U dlouhodobě odsouzených dle výzkumů vyhasínají sociálně žádoucí vzorce chování a vznikají vzorce pro život na svobodě zcela nevhodné. Dochází ke ztrátě iniciativy odsouzených, zužují se jejich zájmy. Obecně dochází k degradaci osobnosti odsouzeného.

Ve vztahu ke krátkodobým trestům se objevují názory nejednotné. Kritika poukazuje zejména na nedostatečný časový prostor pro působení na pachatele a současně na málo významné varování před případnou recidivou. Avšak i krátkodobé tresty mají svůj význam v systému sankcí. Ve vztahu k méně narušeným pachatelům plní odstrašující funkci. Dávají jim zpětnou vazbu v tom smyslu, že protisociální jednání nezůstává bez sankce.

Velmi dlouhou dobu byl nepodmíněný trest odnětí svobody základem systému trestů, všechny ostatní druhy trestů byly od něj odvozeny. Neoptimálně, ale relativně spolehlivě plnil funkci punitivní a sociálně ochrannou, rovněž také funkci

generální a individuálně trestně právní prevence. Hůře již zajišťuje restituci spáchané újmy, přestože oběti trestného činu poskytuje určitou morální satisfakci. Převýchovná funkce trestu, ačkoli byl její význam v průběhu vývoje posunut na přední místo, nepřinesla přesvědčivé a žádoucí výsledky. „*Trest odnětí svobody má být trestem sám o sobě, podmínky trestu musí být lidsky důstojné a musí poskytovat vězňům příležitost ke zlepšení svých vyhlídek na úspěšnou reintegraci do společnosti.*“⁸

Výchozí právní ustanovení výkonu trestu odnětí svobody obsahuje Trestní zákon a Trestní řád. Podrobnější právní úprava podmínek výkonu trestu odnětí svobody je zejména v Zákoně č. 169/1999 Sb. O výkonu trestu odnětí svobody, ve znění pozdějších předpisů a dále ve Vyhlášce Ministerstva spravedlnosti č. 345/1999 Sb., kterou byl vydán řád výkonu trestu odnětí svobody, ve znění vyhlášky č. 378/2004 Sb.

Pro naši společnost je v současné době charakteristická ambivalence postojů k výkonu trestu odnětí svobody. Vlivem rostoucí kriminality společnost volá po zpřísnění sankcí, vlivem otevření a demokratizace po humanizaci jejich výkonu. Proces humanizace vězeňství proto někdy naráží na odpor.

Základní myšlenkou procesu humanizace vězeňství a zkvalitňování penitenciární péče je to, aby podmínky a režim v uvěznění, které představuje trest již samo o sobě, dále nepřitěžovaly tomuto stavu. To v praxi neznamená vytváření luxusních materiálních podmínek pro vězně, ani snížení kázně a pořádku, ale zabezpečení podmínek, které respektují lidskou důstojnost, a to změnou přístupu k odsouzeným (kultivovaným a profesionálním přístupem pracovníků) a respektováním zákonných práv vězňů.

Základní myšlenkou této změny je, aby represivní, nadřazený přístup byl nahrazen přístupem orientovaným na pomoc a poskytnutí příležitostí k reintegraci vězňů do společnosti. Jde tedy nejen o to způsobit trestem odnětí svobody újmu, ale také pracovat s ním a předejít tak další trestné činnosti v budoucnu.

⁷ Rozum, J., Kotulan, P., Háková, L., Nečada, V., Diblíková, S.: *Vybrané problémy sankční politiky* str. 92

⁸ Vágnerová, M.: *Psychopatologie pro pomáhající profese* str. 421

4. Základní psychologické a sociální aspekty výkonu trestu odnětí svobody

Vězení je od dávných dob symbolem represe. Trest odnětí svobody v podstatě představuje ztrátu svobody volného pohybu a mnoha dalších lidských práv. Znamená také ztrátu příležitostí k uspokojování řady primárních i sekundárních potřeb. Nástup do výkonu trestu odnětí svobody (dále jen VTOS) představuje pro vězněného jedince přicházejícího z civilního prostředí velkou psychickou zátěž (někteří autoři hovoří o tzv. „šoku z uvěznění“). Současně izolace jedince ve specifických podmínkách, které se významně odlišují od podmínek běžného života, je sama o sobě velkou překážkou jeho reintegrace do společnosti.

Pro odsouzené, kteří se do výkonu trestu odnětí svobody dostávají přímo z výkonu vazby, může samotný přechod do výkonu trestu odnětí svobody znamenat určitou úlevu. Není to ale pravidlem, šok ze ztráty svobody mohou prožívat stejně tak jako ti, kteří do výkonu trestu nastupují přímo.

V oblasti rodinné je jedním z nejzávažnějších následků pobytu ve vězení zpřetrhání vazeb mezi odsouzeným a jeho nejbližšími osobami z jeho sociálního okolí. V rámci trestu odnětí svobody do jednoho roku vztahy s rodinou i partnerkou zpravidla zůstávají zachovány, při delším pobytu již dochází většinou k rozchodu či rozvodu a to jednak z důvodů osamělosti a ztráty živitele bývá často následkem hledání jiného partnera.

V oblasti sociálních vztahů obecně odsouzení ztrácejí dovednosti potřebné pro přirozené fungování ve společnosti. V běžném navazování vztahů po propuštění z věznice jsou odsouzení v mezilidských vztazích výrazně handicapováni zejména vlastním pocitem stigmatizace a získanými nežádoucími vzorci chování.

Dále pobyt ve výkonu trestu velmi významně ovlivňuje oblast zaměstnání a financí odsouzeného. Odsouzení, kteří jsou ve věznici dlouhodobě pracovně nezařazeni zpravidla ztrácí potřebné pracovní návyky pro uplatnění na trhu práce. Současně je i problémem, že odborně vzdělaní odsouzení nemohou ve VTOS dále rozšiřovat své znalosti či dovednosti a v souvislosti s tím nemohou po propuštění nalézt adekvátní odborné uplatnění. Neméně významnou roli v negativním slova smyslu hrají záznamy v rejstříku trestu a dluhy související s trestnou činností odsouzených.

Odborní pracovníci vězeňské služby, zejména speciální pedagog, sociální pracovník, případně psychiatr mohou pomoci motivovat odsouzeného k udržování kontaktu s jeho rodinou, mohou mu pomoci korigovat jeho projekce a nereálná očekávání od pobytu na svobodě. Mohou je také podpořit v tom, aby neztratili své dosavadní znalosti nebo dovednosti a zároveň vytvářet podmínky k jejich dalšímu rozvoji.

4.1. Stresové faktory ve výkonu trestu odnětí svobody

Uvěznění je pro většinu jedinců drastickou změnou, může u nich vyvolat řadu psychických poruch. Jako nejvýznamnější stresové faktory výkonu trestu odnětí svobody jsou uváděny:

- **výrazná změna životních podmínek** - odsouzení jedinci přicházejí z prostředí, ve kterém žili a jež dobře znají, do neznámého, cizího a většinou nepříznivého prostředí, které je naprosto odlišné od prostředí běžného života, v tomto prostředí se musí orientovat a adaptovat se na ně, což pro ně může představovat zátěžovou a velmi stresující situaci.
- **změna životního rytmu** - život člověka ve vězení je určován personálem věznice nebo spoluvězňů, musí si zvyknout na rytmus, který je pro něj neobvyklý a který ve většině případů nemá možnost ovlivnit.
- odsouzenému je **znemožněn výběr prostředí** - musí se stýkat s neznámými lidmi, často jde o osoby s různou mírou sociální deviace, se kterými by za normálních okolností být nechtěl.
- výrazným zátěžovým faktorem je **sociální izolace**, ke které dochází v důsledku odloučení od vlastní rodiny a přátel, jsou tak oslabeny významné sociální vazby pokud uvězněný ztrácí možnost aktivně spolurozhodovat, zasahovat do dění v rodině a mezi příbuznými, ztrácí, případně se obává ztráty partnera, dětí, rodičů, ztrácí možnost pomoci blízkým při řešení obtížných životních situací.
- **ztráta sociálních rolí** - odsouzený přichází o většinu rolí, které měl na svobodě, musí se vyrovnat s vnucenou, aktuálně dominantní rolí trestaného, vyloučeného ze společnosti. V důsledku tohoto se zásadním způsobem mění jeho společenský status.

- jedinec se stává „**objektem zacházení**“ - stává se pasivním objektem působení vězeňského systému, je na něj vyvíjen režimový a další nátlak .
- **ztráta možnosti volby** - nemůže rozhodovat, kdy či jak bude činit základní lidské funkce jako je oblékání, doba spánku, osobní hygiena, což může u odsouzeného také vyvolat řadu negativních reakcí.
- **ohrožení jistoty lidské důstojnosti a potřeby bezpečí** - souvisí nejen s krutým zacházením ze strany vězeňských dozorců, ale také s šikanou a agresivními projevy ze strany spoluvězňů.
- jedinec se stává **závislým** - uvězněný má minimální možnost samostatně se rozhodovat, může dělat jen to, co je mu dovoleno nebo přikázáno.
- **nedostatek komunikace** - kontakt vězně je omezen převážně na malé společenství vězňů, dozorců a specialistů věznice, komunikace s blízkými je výrazně omezena na písemné, návštěvní, případně telefonické kontakty.
- **nedostatek prostoru a soukromí** ve věznici - pokoje bývají přeplněny, na každého vězně připadá v průměru asi 4,5 m² ubytovacího prostoru (včetně postele), kolektivní ubytování vězňů na přeplněných pokojích je jednou z dalších příčin neúnosnosti výkonu trestu odnětí svobody.
- **snížení sebedůvěry** – odsouzený mnohdy nic nedělá nebo dělá to, co nechce, neumí, co se mu protiví či co ho neuspokojuje.
- **zúžení okruhu zájmů na uspokojení nejzákladnějších potřeb** - často jde jen o náhradní uspokojování, typickým příkladem mohou být homosexuální styky u odsouzených jedinců.
- **změna prožívání, myšlení i chování** - v kritických situacích jedinec ztrácí vládu a kontrolu nad svým psychickým stavem, nerozumí mu a je zmaten.
- **nedostatek stimulace** - potřeba stimulace je mnohem méně uspokojována, vězeňské prostředí poskytuje málo podnětů, život se stává monotónním, což nepříznivě ovlivňuje mnohé psychické funkce.
- **omezení potřeby seberealizace**
- **úbytek pozitivních a nárůst negativních emocionálních zážitků**
- **ztráta pozitivních vzorů** - výběr pozitivních vzorů ve vězení je na rozdíl od běžného sociálního prostředí omezený, převažují zde vzory negativní, což představuje zvláště velké riziko především u mladistvých, kteří se stále vyvíjejí, v tomto případě často platí, že „vězení je školou zločinu“.

- **zhroucení provázané časoprostorové dimenze** – odsouzený žije jen v přítomnosti, budoucnost je pro něj velmi nejistá a minulost bývá mnohdy ztracena.
- **stigmatizace** - odsouzená osoba se musí vyrovnat s pocitem zavržení společností a negativním označením – „pachatel trestného činu“.

Podobné stresové faktory je možné vymezit také u jedinců nacházejících se ve výkonu vazby. Pocity nejistoty, napětí a ohrožení však u nich většinou nabývají mnohem intenzivnější podoby, neboť ještě nebyli odsouzeni a nevědí, co s nimi dále bude. Obecně lze říci, že vazba je v mnoha ohledech horší než výkon trestu odnětí svobody, přestože na obviněného umístěného do výkonu vazby zákon hledí jako na osobu nevinou.

Pobyt ve výkonu trestu odnětí svobody má řadu negativních vedlejších účinků, které provázejí odsouzené, poznamenávají jejich další život po propuštění a nakonec se mohou obrátit proti vlastnímu cíli trestu. Negativní důsledky uvěznění mohou dosáhnout takové intenzity, že mnohdy představují sekundární příčiny recidivy.

JUDr. Oldřich Suchý, CSc. vymezuje negativní důsledky dlouhodobé sociální izolace, jež způsobují deformaci osobnosti odsouzeného. Mezi ně například řadí: stavy apatie a deprese, neadekvátní hodnocení skutečnosti, krajní introvertizace osobnosti, poruchy sebezáchovného instinktu a sebevražedné pokusy, poruchy emocionality, snížení psychomotorické hnací síly, výskyt psychotických epizod, atd.

4.2. Problematika prizonizace

Zvýšená adaptace na život ve vězeňských podmínkách se nazývá **prizonizace**. Tento proces probíhá nejen ve věznicích, ale ve všech velkých ústavních zařízeních pro dlouhodobý pobyt. Prozonizace má dvě důležité složky, těmi jsou **institucionalizace** a **ideologizace**.

Institucionalizace

Znamená adaptaci na vysoce organizovaný vězeňský život. Tento důsledek manipulativní výchovy zaměřené na kázeň a pořádek, je spojen se ztrátou samostatnosti a iniciativy a může vést až k degradaci osobnosti. Jedinec postupně přivyká organizovanému způsobu života ve věznici, což v něm utlumuje schopnost samostatného, odpovědného chování a rozhodování a znemožňuje rozvoj zralých forem chování. Právě tato následná neschopnost žít v normálním prostředí díky adaptaci na institucionální život se považuje za jednu z významných příčin recidivy.⁹ Ačkoli takovéto přizpůsobení, které s sebou institucionalizace nese, jde proti základnímu záměru trestu odnětí svobody, tedy reintegraci uvězněného jedince do společnosti, z hlediska pracovníků věznice „institucionalizovaní“ vězni paradoxně mají tendenci způsobovat vedení méně problémů, než „neinstitucionalizovaní“. Avšak prvotní příznaky změn chování odsouzeného nemusí nutně znamenat počátek projevů institucionalizace. Může jít pouze o přizpůsobení se podmínkách výkonu trestu.

Ideologizace

Označuje přijetí subkulturních norem a pravidel a osvojení si nových vzorců chování. Souvisí také s přijetím specifického jazyka – kriminálního argotu, který je projevem ztotožnění se s kriminální subkulturou.¹⁰ Uvedená subkultura utváří určité společenství se sítí vztahů, pozic, práv a pravidel chování a také sociálně patologických forem chování (vydírání, přiživování se na druhých, hraní hazardních her, užívání drog, homosexuální styky, šikana). Tento jev, který bývá označován jako tzv. druhý život odsouzených, je typický především pro přeplněné věznice primárně zaměřené na ostrahu a plnění administrativních povinností než na individuální a odborné zacházení s odsouzenými.

Dalším aspektem ideologizace je přijetí systému obranných mechanismů. Mezi takovéto nevědomé mechanismy lze zařadit racionalizaci, vytěsnění, identifikaci, fantazijní přepis, který má často podobu denního snění, agrese nebo únik, včetně skutečného útěku. Časté užívání obranných mechanismů má důsledky na rysy osobnosti, na její formování, respektive deformování.¹¹

⁹ Černíková, V., Makariusová, V.: *Úvod do penologie*

¹⁰ Černíková, V., Makariusová, V.: *Úvod do penologie*

¹¹ Karabec, Z. a kol.: *Dlouhodobé tresty odnětí svobody*

Sociolog Donald Clemmer vycházející z tříletého studia vězeňské mužské subkultury uvádí, že odsouzení vězeňské hodnoty přebírají v různé míře. Situaci, kdy odsouzený přijme vězeňské hodnoty zcela za své a stává se imunním vůči konvenčnímu hodnotovému systému, označuje jako kriminalizační proces, který jde proti nápravě nebo resocializaci. Takto adaptovaný jedinec má po delší době strávené ve vězení horší kriminální prognózu, tzn. vyšší pravděpodobnost recidivy kriminálního chování. Existují však i názory jiných odborníků, dle kterých je prizonizace mýtem. Většina ale existenci prizonizace připouští s tím, že je ovlivněna prioritami vězně, trváním, frekvencí a intenzitou jeho kontaktů s vězeňskou subkulturou.¹²

Je nutné ale říci, že míra ztotožnění se s vězeňskou subkulturou rovněž závisí na osobnosti odsouzeného jedince, na délce trestu, na zařazení odsouzeného, na tom, zda udržuje pozitivní sociální vztahy se svými blízkými na svobodě.

Obě uvedené složky prizonizace jsou jen těžko slučitelné s jedním ze základních cílů výkonu trestu odnětí svobody – s resocializací odsouzených. Předpokladem účinnosti resocializačního působení je minimalizace nepříznivých účinků výkonu trestu odnětí svobody na psychiku odsouzeného. Mnoho světových autorů v současné době uvádí, že vězeňské prostředí nelze označit za výchovné a že výkon trestu odnětí svobody spíše škodí, než prospívá resocializaci odsouzeného. Často hovoří desocializační funkci vězení.¹³

Přestože negativní důsledky vyplývající z uvěznění jsou nejvíce patrné u dlouhodobě odsouzených, odborníci uvádějí, že i zde nelze generalizovat, neboť každý jedinec reaguje na pobyt ve výkonu trestu pro sebe vlastním způsobem. Psychologický újem způsobené dlouhodobým pobytem ve vězení sledovala celá řada odborníků. Obecně lze říci, že dlouhodobé uvěznění významně neohrožuje duševní zdraví odsouzeného (pokud jde o sobu bez psychických obtíží před uvězněním), ale do značné míry snižuje pravděpodobnost jeho úspěšné integrace do společnosti. S délkou uvěznění lze očekávat pravděpodobnost selhání odsouzeného jedince v řadě sfér jeho sociálního života (v profesi, partnerském a občanském životě). Výzkumy orientované na změnu osobnosti vlivem doživotního trestu poukazují na postupnou

¹² Karabec, Z. a kol.: *Dlouhodobé tresty odnětí svobody*

¹³ Matoušek, O., Kroftova, A.: *Mládež a delikvence*

ztrátu perspektiv a na institucionalizaci, zvýšení introverze a nepřátelský postoj k sobě samému.¹⁴

Odsouzení jsou různě vybaveni k tomu, aby se vypořádali s podmínkami pobytu ve vězení, a to v závislosti na sociálních vztazích, předchozích kriminálních zkušenostech, osobnostních dispozicích, vnějším prostředí a interakcích v něm. Lze předpokládat, že existuje profil odolného, méně odolného a neodolného jedince v podmínkách uvěznění. Je zřejmé, že při ukládání konkrétního trestu odnětí svobody musí převažovat ty prvky tohoto trestu, které naplňují jeho účel, nad vedlejšími negativními účinky, které jsou s tímto trestem obvykle spojeny.

S ohledem na kritiku, které je nepodmíněný trest odnětí svobody podrobován, se v posledních třiceti letech začal prosazovat názor, že je třeba v trestním soudnictví více uplatňovat tresty nespojené s odnětím svobody, tzv. alternativy k trestu odnětí svobody. Hledání nových způsobů reakce na vybrané, méně závažné trestné činy vůči méně narušeným pachatelům lze označit jako trend depenalizace. Díky tomuto trendu i v České republice došlo k rozšíření škály alternativních trestů. Na uplatňování a výkonu řady těchto trestů se již od roku 1996 pilotně a od roku 2001 s ohledem na novelu trestního zákona oficiálně podílí Probační a mediační služba České republiky. Uplatňování alternativních trestů předpokládá, že pachatel není natolik narušen, aby na něj bylo třeba působit izolací. Ve vztahu k depenalizaci rovněž přispívá možnost využití institutu podmíněného propuštění z výkonu trestu odnětí svobody.

Veškeré úsilí, které je ve vězeňských zařízeních přes všechny uvedené problémy vyvíjeno, aby se odsouzený jedinec choval společensky vyžadovaným způsobem, však je a bude neúčelné, jestliže sama společnost nedá propuštěnému šanci, aby se opět začlenil do jejího života.

5. Alternativní tresty a opatření

V podmínkách české justice se užívá termín *alternativní tresty a opatření*. Pro upřesnění je třeba zmínit, že se v odborné literatuře setkáváme s dalším rozlišením a tedy s alternativními tresty v užším a širším pojetí. Zatímco do užšího pojetí jsou řazeny takové tresty a opatření, které v sobě obsahují i profesionální zásah určité sociální služby, u širšího pojetí jsou pod pojmem alternativní opatření všechny

¹⁴ Karabec, Z. a kol.: *Dlouhodobé tresty odnětí svobody*

alternativy ve směru ke klasickému soudnímu procesu nebo v případě trestu, všechny tresty nespojené s odnětím svobody.

Český právní řád zná několik alternativních způsobů řešení trestních věcí, které nazývá tzv. odklony od standardního trestního řízení či procesněprávní a hmotněprávní alternativy.

Uplatnění těchto "odklonů" umožňuje:

- rychlejší poskytnutí satisfakce obětem trestné činnosti
- zrychlení a zjednodušení trestního řízení, v některých případech i bez potřeby vynesení rozsudku
- pro pachatele méně závažné trestné činnosti či prvopachatele příležitost své pochybení aktivně vyřešit bez následné stigmatizace odsouzení
- přináší pomalé a přetížené justici úsporu času i práce

5.1. Pozitiva alternativních trestů

Během výkonu alternativního trestu nedochází k takovému poškozování odsouzeného jako u výkonu trestu odnětím svobody. Důležitým aspektem alternativních trestů je též nepřímý psychologický dopad, kdy odsouzený není odtržen od rodiny a nejsou narušeny jeho další sociální vztahy. Dále se častěji objevuje snaha odsouzeného odčinit to, co provedl. Důležité je také, aby probační pracovník ještě před rozsudkem dodal soudci psychologicko-sociální informace o obžalovaném a soudce tak mohl rychleji a efektivněji případ posoudit. Další výhodou alternativních trestů je beze sporu i to, že nabízejí jinou možnost potrestání pachatele než jen uložením trestu odnětí svobody. Jsou alternativou k přeplněným věznicím v České republice, ve kterých je odsouzený izolován od společnosti a ve kterých postupně ztrácí schopnosti reintegrace a resocializace po výkonu trestu (viz.kapitola 4.2). Alternativní trest pachatele nezbavuje svobody, ale vyžaduje od něj dodržování určitých omezení či splnění povinnosti - musí například zaplatit ze svého příjmu státu jistý obnos peněz (peněžitý trest), podrobit se dohledu, či léčení nebo jiným omezením, nesmí se po určitou dobu zdržovat v konkrétním městě (trest zákazu pobytu), nesmí několik měsíců či vykonávat určitou činnost (trest zákazu činnosti) nebo musí odvést určitý počet hodin práce jako trest obecně prospěšných prací.

V průběhu výkonu trestu sleduje Probační a mediační služba, zda odsouzený plní podmínky uloženého trestu a zda žije v souladu s normami společnosti. Při neplnění těchto podmínek může soud rozhodnout o náhradní sankci, kterou je většinou trest odnětí svobody.

Alternativní trest je jakousi podanou rukou státu, který musí reagovat na spáchaný trestný čin, nechce však přímo přistupovat k uvěznění pachatele. Bohužel praxe ukazuje, že ne všichni pachatelé trestné činnosti jsou připraveni takto podanou ruku přijmout.

5.1. Druhy alternativních opatření

5.1.1. Alternativní postupy ve fázi před vynesením rozsudku:

- Nahrazení vazby dohledem ustanovení § 73 odst. 1 písm. c) trestního řádu, a § 73 odst. 3 a 4 trestního řádu).

Klient je propuštěn z vazební věznice, musí v rámci uloženého probačního dohledu pravidelně docházet za probačním pracovníkem, dále se nesmí vyhýbat procedurám trestního řízení, případně musí plnit soudem uložená omezení a musí vést řádný život. Nahrazení vazby dohledem trvá do pravomocného rozhodnutí soudu či státního zastupitelství v dané trestní věci. Při úvaze o formě a výši trestu soud může přihlídnout k průběhu nahrády vazby dohledem.

- Podmíněné zastavení trestního stíhání ustanovení §§ 307 a 308 trestního řádu

Trestní řízení vedené proti pachateli může být ve svém průběhu při splnění zákonem daných podmínek podmíněně zastaveno s tím, že je pachateli uložena zkušební doba v trvání 6 měsíců až 2 let. Současně mu mohou být uloženy přiměřené povinnosti či omezení, zpravidla též povinnost nahradit škodu způsobenou poškozenému. V průběhu podmíněného zastavení trestního stíhání se klient nesmí dopustit další trestné činnosti a současně je jeho osvědčení ve zkušební době podmíněno i splněním výše uvedených povinností či omezení. V případě splnění všech podmínek je trestní řízení definitivně zastaveno a pachatel nemá záznam ve výpise z rejstříku trestů. V případě nesplnění trestní řízení pokračuje klasickým způsobem, je rozhodováno o vině a trestu pachatele.

- Narovnání ustanovení §§ 309 až 314 trestního řádu

Za předpokladu splnění více specifických a zákonem daných podmínek. Zejména mimo jiné souhlasu poškozeného a zaplacení částky na obecně prospěšné účely, plné uhrazení způsobené škody, soud nebo státní zástupce definitivně zastaví pravomocně trestní stíhání. Klient pak také nemá záznam ve výpise z rejstříku trestů.

5.1.2. Alternativní tresty ve fázi po vynesení rozsudku:

- Upuštění od potrestání - §§ 24 a 25 trestního zákona

Ve vztahu k pachatelům trestných činů menší společenské nebezpečnosti, může soud upustit od jejich potrestání, pokud litují svého jednání a projevují snahu po nápravě. Současně je zde předpoklad, že se nejedná o recidivující pachatele a že dosavadní projednání věci postačí k jejich nápravě.

- Podmíněné upuštění od potrestání s dohledem - § 26 trestního zákona

Nejedná se o klasický alternativní trest, ale o tzv. alternativu k potrestání. Klient je sice uznán vinným, ale soud na zkušební dobu až 1 roku odloží rozhodnutí, zda vůbec bude klientovi uložen nějaký trest, zároveň je ale klientovi uložen probační dohled. Klient dochází ve zkušební době za probačním pracovníkem. V případě splnění všech podmínek nemá záznam ve výpise z rejstříku trestů.

- Podmíněné odsouzení - §§ 58, 59 a 60 trestního zákona

Klientovi je uložen nepodmíněný trest ve výši max. 2 let, jehož výkon trestu je soudem podmíněně odložen na zkušební dobu v trvání 1 roku až 5 let. Ve zkušební době se od odsouzeného očekává zejména, že povede řádný život, případně naplní povinnosti či omezení, které mu mohou být soudem také uloženy. Nejčastěji se jedná o povinnost nahradit škodu způsobenou poškozenému. Naplnění těchto povinností je základní podmínkou pro osvědčení klienta ve zkušební době. V opačném případě soud rozhodne o „přeměně“ původně podmíněně odloženého trestu v trest nepodmíněný.

- Podmíněné odsouzení s dohledem § 60a trestního zákona

Ve zkušební době podmíněného odsouzení soud může nad osobou odsouzeného vyslovit též dohled probačního pracovníka. V případě, že je podmíněně odložen trest odnětí svobody v trvání tří let soud dle zákona vždy musí vyslovit dohledu probačního pracovníka. Klient je v rámci dohledu povinen udržovat pravidelný, osobní kontakt s probačním pracovníkem, informovat jej o své sociální situaci a svém přístupu k případně uloženým dalším povinnostem či omezením ve zkušební době. Je povinen dokládat sdělené informace a samozřejmě se od něj očekává, že povede řádný život a učiní ve svém životě taková opatření, aby se již do budoucna vyvaroval nežádoucími rizikovému chování, v důsledku kterého se dostal do konfliktu se zákonem. Jeho aktivitu v tomto směru hodnotí právě pracovník PMS, který soud pravidelně informuje o situaci odsouzeného a vhodnosti či nevhodnosti jeho dalšího pobytu na svobodě, zejména s ohledem na jeho aktivitu ve vztahu k dohledu a k povinnostem uloženým rozhodnutím soudu a s ohledem na úroveň rizika, jež daný klient představuje pro společnost.

- Trest obecně prospěšných prací zejména §§ 45 a 45a trestního zákona

Klientovi je uložen trest ve výměře 50 až 400 hodin obecně prospěšných prací, které musí odpracovat v soudem stanového lhůtě, tzn. ve lhůtě 1 roku od nařízení trestu. Pokud klient trest vykona, hledí se na něj, jakoby nebyl odsouzen. V opačném případě je mu tento trest „přeměněn“ v trest nepodmíněný, a to tak, že z každé 2 neodpracované hodiny vykoná 1 den odnětí svobody.

- Podmíněné propuštění zejména §§ 61 až 64 trestního zákona

Klient je podmíněně propuštěn z výkonu trestu, přičemž je mu uložena zkušební doba ve výměře 1 až 7 let. V rámci této zkušební doby mu mohou být uloženy té přiměřené povinnosti či omezení. Jejich splnění je společně s vedením řádného života základní podmínkou pro osvědčení pachatele ve zkušební době. V opačném případě soud může rozhodnout o tom, že klient vykoná zbytek trestu, ze kterého byl podmíněně propuštěn.

- Podmíněné propuštění s dohledem zejména § 63 trestního zákona

Klient je podmíněně propuštěn z výkonu trestu, přičemž je mu uložena zkušební doba ve výměře 1 až 7 let, zároveň je mu uložen probační dohled. Klient dochází po celou zkušební dobu za probačním pracovníkem. Podmínky výkonu dohledu jsem popsala výše.

6. Typy věznic v České republice a jejich hlavní charakteristiky

Věznice se člení podle způsobu vnějšího střežení a zajištění bezpečnosti do čtyř základních typů, dle § 51 ŘVTOS – Vyhl. MS 345/199 ve znění 378/2004 :

- a) s dohledem,
- b) s dozorem,
- c) s ostrahou,
- d) se zvýšenou ostrahou.

Zákon zvláště pamatuje na výkon trestu mladistvých, matek se dětmi, doživotní tresty a výkon trestu cizinců.

Jednotlivé typy věznic se liší stavebním a technickým zabezpečením, zdi, ploty či signalizace jsou typické pro věznice typu C – s ostrahou a D – se zvýšenou ostrahou, jelikož v nich jsou shromažďováni kriminálně narušení odsouzení a zpravidla i ti, kteří byli odsouzeni za závažnou trestnou činnost.

Zvláštní skupinu tvoří vazební věznice, které jsou zpravidla uzavřenými objekty a jejich zabezpečení je dáno již stavební architekturou. Většina z nich se také nachází uprostřed měst, část jako součást soudní budovy.

6.1. Věznice typu A – s dohledem

Do tohoto typu věznice jsou obvykle soudem zařazeni odsouzení, kterým (§ 39a trestního zákona) byl uložen trest za trestný čin spáchaný z nedbalosti a kteří dosud nebyli ve výkonu trestu pro úmyslný trestný čin.

Odsouzení se pohybují v prostorách věznice bez omezení, pracují zpravidla

na pracovištích mimo věznici. V mimopracovní době se rovněž mohou pohybovat mimo věznici za účelem návštěvy kulturních, sportovních a osvětových akcí nebo bohoslužeb. Návštěvy se uskutečňují zpravidla bez dozoru zaměstnance VS a jednou za dva týdny mu může ředitel věznice povolit dočasně opustit věznici až na 24 hodin.

6.2. Věznice typu B – s dozorem

Do tohoto typu věznice zařazuje soud zpravidla odsouzené, kterým byl uložen trest za trestný čin spáchaný z nedbalosti a který již byl ve výkonu trestu pro úmyslný trestný čin, nebo pachatele, kterému byl uložen trest za úmyslný trestný čin ve výměře nepřevyšující dva roky a který dosud nebyl ve výkonu trestu pro úmyslný trestný čin.

Odsouzení se v prostorách věznice pohybují organizovaně zpravidla pod dozorem zaměstnance VS. Někteří mívají povolen pohyb bez dozoru, zpravidla při plnění pracovních úkolů uvnitř věznice. Pracují mimo věznici na nestřežených pracovištích, zaměstnanec VS provádí pouze namátkovou kontrolu. V mimopracovní době mohou vybraní odsouzení navštívit mimo věznici kulturní, sportovní, osvětové akce nebo bohoslužby vždy však v doprovodu zaměstnance VS. Návštěvy se konají zpravidla bez dohledu zaměstnance VS, jednou za měsíc může ředitel povolit odsouzenému opustit věznici až na 24 hodin.

6.3. Věznice typu C – s ostrahou

Do tohoto typu věznice jsou zařazováni odsouzení, kterým byl trest uložen za úmyslný trestný čin a nejsou zároveň splněny podmínky pro umístění do věznice s dozorem nebo se zvýšenou ostrahou, a pachatele, který byl odsouzen pro trestný čin spáchaný z nedbalosti a nebyl zařazen do výkonu trestu odnětí svobody do věznice s dohledem nebo s dozorem.

Odsouzení se v prostorách věznice pohybují organizovaně pod dohledem zaměstnance VS. Výjimečně jim může být ředitelem povolen po věznici pohyb bez dozoru zaměstnance v rámci plnění pracovních úkolů. Odsouzení pracují zpravidla na pracovištích umístěných uvnitř věznice nebo na střežených pracovištích vně věznice. Akce mimo věznici se organizují vždy pod dohledem zaměstnance vězeňské služby a to pro odsouzené umístěné ve výstupním (předpropouštěcím) oddělení.

Návštěvy se uskutečňují zpravidla pod dohledem zaměstnance VS. Ředitel může povolit jednou za dva měsíce opustit odsouzenému věznici až na 24 hodin.

6.4. Věznice typu D – se zvýšenou ostrahou

Do tohoto typu věznice zařadí soud odsouzeného, kterému byl uložen trest odnětí svobody na doživotí, kterému byl uložen trest odnětí svobody jako zvlášť nebezpečnému recidivistovi (dle § 41 odst. 1), kterému byl za zvlášť závažný trestný čin (dle § 41 odst. 2) uložen trest odnětí svobody ve výměře nejméně osmi let, nebo který byl odsouzen za úmyslný trestný čin a v posledních pěti letech uprchl z vazby nebo z výkonu trestu.

Po věznici se odsouzení pohybují výhradně pod dozorem příslušníka VS. Jsou uzamykáni na celách, pracují pouze na střežených pracovištích uvnitř věznice nebo přímo na celách. Odsouzeným se nepovoluje volný pohyb po věznici a to ani při plnění pracovních úkolů. Návštěvy se uskutečňují vždy pod dohledem příslušníka VS.

7. Formy uvěznění a jejich základní problémy

Uvěznění člověka (ať vzetí do vazby nebo výkon výkonu trestu odnětí svobody) je nutné chápat nejen v souvislostech trestního řízení a vymezení pojmu trest ať z hlediska právního, pedagogického či psychologického, ale především z hlediska dopadů na psychiku člověka a jeho život v nejširších souvislostech.

7.1. Vzetí do vazby

Člověk je zatčen a je na něho uvalena vazba, ocitá se ve vazební věznici. Z hlediska duševního zdraví a dopadů na psychiku člověka je vazba daleko závažnějším zásahem než výkon trestu odnětí svobody, který je odlišnou životní situací.¹⁵ I když je oficiálně proklamována presumpce nevin, jsou tyto lidé podrobena daleko větším a razantnějším omezením (korespondence, návštěvy, možnost telefonovat atd.) než odsouzení ve výkonu trestu odnětí svobody.

Z hlediska možných negativních důsledků uvěznění je nutné odlišit člověka, který se v této situaci ocitl prvně a recidivistu, který se ve vězení ocitá poněkolkrát. Přesto Černíková připomíná, že *„je iluzorní představou, že pachatelé, ať prvotrestaní nebo recidivní, putují do vazby a věznic zcela klidně a v duševní pohodě. Jde o příliš závažnou změnu životního způsobu života, než by nezanechala na psychice lehčí či těžší následky.“*¹⁶ Ale paradoxně ve většině případů znamená větší zátěž uvěznění pro sociálně dobře ukotveného člověka.

V současné situaci se řada soudních případů táhne i několik let. I když došlo ke zkrácení vazebních lhůt i omezení maximální doby trvání vazby, nelze toto opatření vidět jen jednostranně. Existují totiž pachatelé, jejichž pobyt ve vazbě je z hlediska ochrany společnosti žádoucí, ale s ohledem na vazební lhůty může dojít k jejich propuštění na svobodu.

7.2. Převod z vazby do výkonu trestu po odsouzení

Jde o častý a vězni většinou „preferovaný“ způsob vykonání trestu, ve kterém trest odnětí svobody navazuje plynule a bez prodlevy na předchozí vazbu a po pravomocném odsouzení je vězeň převezen do konkrétní věznice k výkonu trestu. Z hlediska sledované problematiky se bude muset adaptovat pouze na nové prostředí, nové spoluvězně a vězeňský personál, nikoliv na vězení jako takové. Doba výkonu vazby se přitom započítává do délky trestu. Mnozí vězni (zejména vyučení různým řemeslům) přitom zůstávají v původní vazební věznici, kde pracují jako údržbáři, elektrikáři, kuchaři apod. a jsou v rámci této věznice jen umístěni do oddělení pro výkon trestu odnětí svobody, jelikož je věznice s ohledem na jejich dovednosti potřebuje k zajištění základního chodu.

7.3. Odsouzení na svobodě a přímý nástup do výkonu trestu odnětí svobody

Tato forma se týká především prvovězněných a odsouzených zpravidla za méně závažné trestné činy ke krátkodobým trestům odnětí svobody. Někdy je však tato forma volena u pachatelů, kde však vysoký trest hrozí. I když se trest z tzv.

¹⁵Černíková, V.: *Základy penologie pro policisty*

¹⁶Černíková, V.: *Základy penologie pro policisty*

„volné nohy“ nastupuje do vazebních věznic je pobyt v nich krátký a vykonává se ve speciálním oddělení pro takto nastoupivší vězně. Situace příchozího vězně je obdobná výše popsaným skutečnostem. Jistý rozdíl lze spatřovat v tom, že o nástupu trestu ví a může se tedy na tento životní zlom psychicky připravit a uspořádat své věci v civilním životě. Na druhé straně úzkost vyvolávaná blížícím se datem nástupu trestu může způsobit řadu psychických obtíží. Nemalá část odsouzených se nástupu trestu dlouhodobě vyhýbá a současně často s ohledem na perspektivu nástupu do vězení nejsou motivováni k vedení řádného života.

7.4. Lidé propuštění z vazby, jejichž další soudní projednávání probíhá na svobodě

Tito lidé nejsou sice aktuálně ve vězení, ale tato hrozba je velmi aktuální a tíživá. Jejich situace je podobná tomu, co jsem uvedla výše pod kapitolou 7.2. Většinu těchto průtahů sice způsobují provinilci sami sérií různých stížností a odvolání, nikoliv zřídka však jsou způsobeny ne zcela kvalitní prací orgánů činných v trestním řízení. Psychická zátěž konkrétního provinilce i jeho rodiny, který má před sebou vidinu i několikaletého trestu odnětí svobody, není malá. Podobně jako v ostatních případech je i zde tato zátěž výrazně vyšší pro sociálně dobře zakotvené jedince než recidivisty, kteří, stejně jako ti, kdo nastoupili kriminální kariéru jako svoji další životní cestu a zpravidla ještě pokračují v trestné činnosti.

Tito lidé mohou s obtížemi plánovat svoji budoucnost, mají potíže se zaměstnáním a často nejsou motivováni hledat si či udržet zaměstnání. Rovněž nelze vyloučit následky promítající se do partnerského soužití a vlastní duševní zdraví. Lze jistě namítnout, že si tuto situaci provinilec zavinil sám. Toto tvrzení je nezpochybnitelné stejně jako jeho potrestání. Pokud však trest nemá způsobovat zbytečné následky psychického a sociálního charakteru pak se lze oprávněně domnívat, že v diskutované oblasti jde o typickou ukázkou tohoto negativního důsledku.

Všechny tyto eventuality spojuje společné, a to je uvěznění. Bez ohledu na to, zda jde o nástup do vazby nebo do výkonu trestu je uvěznění:

- zátěžovou situací souvisejí se ztrátou svobody, obav z budoucnosti, nejistoty apod.
- výrazným životním zlomem, zejména u prvovězňených
- společenskou stigmatizací zejména nálepkou kriminálního, která je spojená s možnými sociálními dopady (rozpad rodiny, ztráta zaměstnání, ztráta přátel, výčitky rodiny)
- situací související s frustrací sekundárních potřeb např. nemožnost uplatnění zájmů
- a nutností strpění řady zátěžových situací (pobyt v malém prostoru, soužití s různými lidmi, strpění nepříjemných úkonů – např. osobní prohlídky)
- ztrátou soukromí a intimity

8. Problematika agrese v penitenciárním prostředí

8.1. Vymezení agrese

Agrese je obecně definována jako násilné porušení práv druhého nebo ofenzivní chování, směřující k domáhání se práv.

Storr uvádí, že „je těžké rozlišit formy agrese, jichž bychom se všichni rádi zřekli od těch, jež musíme mít k dispozici, abychom přežili“. Bandura definuje agresi jako „chování, které není v souladu se schvalovanými sociálními pravidly.“

Agresivní chování je obvykle spojeno s určitým emočním prožitkem, který násilnou reakci stimuluje a doprovází, s určitou motivací a způsobem rozumového hodnocení volby násilného způsobu jednání. Převažující složka, emotivní či kognitivní, slouží k diferenciaci typu agrese.

Původ agrese je nejčastěji spojován s frustrací. Tento přístup je pro svůj vliv na chápání agrese nazýván frustrační teorií agrese, která je mezi všemi ostatními teoriemi v odborné veřejnosti nejvíce rozšířena a uznávána. Zároveň je stále vedena diskuse o tom, jak je náchylnost k agresi ovlivňována vztahem dispozic a sociálních faktorů. Frustrace vyvolává negativní emoci, např. hněv a k jejímu překonání slouží právě agresivní chování. Někdy však může frustrace vést k ústupu, úzkosti, smutku, pocitu beznaděje.

8.2. Druhy agrese

Nejčastěji se agrese dělí na:

- **instrumentální**
- **emocionální** (rovněž nazývanou impulzivní, nebo-li hněvivou).

Instrumentální agrese

Je nástrojem (instrumentem), jak dosáhnout cíle. Ublížení nebo způsobení škody druhému je, až na výjimky, nechtěným, sekundárním následkem. Ten, kdo používá instrumentální agresi má většinou své jednání promyšlené, má plán jak je realizovat, zvážil všechna rizika i možné následky. Berkowitz ji charakterizoval jako agresi vědomě kontrolovanou.

Tento nástroj je obsažen v plánu, nepočítá s jinou variantou. Nájemný nebo loupežný vrah chce dosáhnout cíle – zlikvidovat oběť nebo se zmocnit jejího majetku. V případě nájemného vraha je likvidace oběti postupným cílem, který však směřuje k cíli hlavnímu, tedy odměně za vraždu.

Předpoklad k agresivnímu (i jinému) chování tvoří:

- interpretace a hodnocení situace
- sklon uvažovat určitým způsobem
- schopnost anticipovat důsledky vlastní agrese
- hodnocení oběti

Loupežný vrah, podobně jako sexuální agresor, nemusí s likvidací oběti počítat, toto jeho chování může vyplynout až ze situace, přičemž nemusí vybočit z instrumentální agrese. Loupící pachatel nebo sexuální agresor se bojí prozrazení a proto oběť zabíjí (tzv. zakrývací vražda, odstraňuje nepohodlného svědka). Pachatel ví, jaký nástroj použije, zvolí si způsob a místo útoku, ústupovou cestu, zakrytí stop, vytváří si alibi. Emoce jsou nepatrné, průběh agrese je odosobněný. Emoce, jako hněv a zloba, nastupují jen při neočekávaně intenzivním odporu oběti. Někdy lze samozřejmě pozorovat emoci ve formě radosti či potěšení z krutosti.

Agrese emocionální (hněvivá, impulzivní)

Jejím zdrojem jsou nejčastěji negativní prožitky spojené s momentální situací. Jde o náhlé vzplanutí, zaplavení hněvem. Jejím motivem není touha ublížit. Psychický stav (bolest hlavy, podrážděnost) a stále se hromadící negativní prožitky vedou k náhlému impulzivnímu chování. Agrese člověka zcela ovládne, autoregulace je velmi slabá, nezvládne agresivní chování. Na rozdíl od instrumentální agrese není agrese emocionální plánována a promyšlena, propuká náhle. Agresor nedomýšlí možné následky, často je sám zděšen tím, co udělal (např. ublížení na zdraví, vražda v afektu apod.). Charakter emocionální agrese je reaktivní.

Na tomto místě musím ale říci, že většina z autorů nepovažuje agresi a násilí za stejné chování. Svá tvrzení opírají o skutečnost, že jen část projevů agresivního chování je spojena s násilím. Např. verbální agresi proto za násilné chování nepovažují.

Podoby agresivního chování

Podoby agresivního chování mají charakter , z nichž některé jsou „nevinné“, jiné extrémně závažné.

- **mentální podoba agresivního chování** – obvykle se omezuje jen na tiché kletby (nevyslovená nadávka, tichá pohružka), tak na oblast představ („Já bych Ti ukázal...“, „Já bych ho roztrhl...“)
- **verbální podoba** – křičení, nadávky, ironie, „zraňující“ slova
- **neverbální** – výhrůžná nebo odmítavá gesta, nepřátelská mimika, „probodávání“ očima, atd.
- **grafická podoba** – kresby s agresivními motivy nebo „počmárání“ majetku druhého za účelem znehodnocení, fotografie
- **útočná podoba** – proti člověku nebo proti věcem, se zbraní (která je „po ruce“) a se zbraní za tím účelem donesenou atd.

8.3. Formy agrese v penitenciárním prostředí

V úvodu této kapitoly jsem obecně vymezila agresi. A pokusila jsem se načrtnout podoby agresivního chování. Prostředí vězení se vyznačuje značnou kumulací problémových osobností.

Útočníky jsou většinou vězni trpící poruchami osobnosti, s agresivními sklony nebo cizinci, z nichž někteří patří mezi národy, kde uplatnění fyzické agrese nepatří mezi tak zásadně odmítané formy chování jako v naší populaci. (laicky se hovoří o tzv. „horké krvi“, kdy tito lidé mají nižší frustrační práh a odolnost vůči zátěži). Vyloučit nelze ani útok ve formě instrumentální agrese, např. za účelem útěku.

Vedle základních dělení (fyzická, verbální, nepřímá) je nutné si agresi v penitenciárním prostředí rozdělit i podle objektu agrese a to:

- agrese vězně vůči zaměstnancům
- agrese mezi vězni navzájem
- agrese zaměstnance vůči vězňům
- agrese mezi zaměstnanci

8.3.1. Fyzický útok vůči zaměstnanci, připravený a plánovaný

Jde většinou o přepadení v rámci pokusu o útěk s cílem získat klíče, výzbroj, uniformu a eliminovat jednu z překážek útěku, tedy příslušníka. Nutno je i počítat s vzetím personálu jako rukojmí. V obou případech jde o instrumentální agresi. Pachateli bývají vězni odhodlaní ke všemu, nemající tzv. „co ztratit“. Většinou jde o vězně mladších věkových skupin. Svůj plán mívají poměrně dobře promyšlený co do provedení útoku v těch prostorách vězení, kam mají přístup. Obtížněji jsou již schopni vyhodnotit bezpečnostní opatření v prostorách, o kterých nemají přehled.

Podobně je tomu s jejich činností za zdmi vězení, pokud se za ně dostanou. (zahlazování stop, dohodu s někým o rychlém transportu mimo oblast věznic ještě před pátrací akcí apod.) Vězni většinou volí formy útěku bez použití

přímého násilí vůči zaměstnancům.

Za posledních 30 let lze jako příklady namátkou uvést pokus o vraždu dvou dozorců a následný útěk šesti vězňů z bývalého vězení Minkovice u Liberce, zavraždění vychovatele mladistvými ve věznici v Opavě a následný pokus o útěk, zavraždění vychovatelky mladistvým ve Výchovném ústavu pro mládež v Chrastavě, tragickou smrt přepadených pěti příslušníků v Leopoldově nebo pokus o útěk mladistvých se vzetím zdravotnického personálu jako rukojmí ve Všehrdech, který sice skončil šťastně pro personál, ale mladiství zavraždili spoluvězně, který se odmítl s nimi na přepadení a útěku podílet.

Prevencí je profesionální výkon služby, nepodceňování systému bezpečnostních zásad a dobrá znalost osobností vězňů a pozorování jejich chování. I když podobné mimořádné události jsou zatím naštěstí velmi sporadické, nelze toto nebezpečí podcenit. Stejně nesprávné by však bylo vyvolávat přehnanými bezpečnostními opatřeními zbytečné napětí ve věznicích. Moderní penologická pravidla směřují k tomu, aby vězeň získal při výkonu trestu co největší míru soukromí a svobody, které však nemohou být na úkor bezpečnosti.

8.3.2. Fyzická agrese vůči zaměstnanci, reaktivní

Jde o formu hněvivé agrese při konfliktu s vězněm. Vězeň zaútočí na zaměstnance během stupňujícího se krátkodobého, ale i dlouhodobého konfliktu. Za konflikt dlouhodobý některý vězeň může považovat např. zamítnutí své žádosti, přičemž skutečnost, že mu jeho žádost byla zamítnuta právem pro něho nehraje podstatnou roli.

Situaci nenadálého útoku lze většinou předejít. A v naprosté většině jde o nepřiměřenou reakci vězně na oprávněný postup zaměstnance či nezvládnutí pro vězně zátěžové situace, např. zamítnutí nějaké jeho žádosti či požadavku.

8.3.3. Fyzická agrese mezi vězni navzájem

Vzájemné napadení mezi dvěma nebo více vězni: jde většinou o jednorázové fyzické napadení (úder rukou do tváře, úder pěstí, odstrčení atd.), méně často rvačku.

Nejčastěji jsou pak ke vzniklé potyčce udávány tyto příčiny:

1. momentální rozepře, hádka
2. vyvrcholení déle trvajících neshod (vzájemná nesnášenlivost apod.)
3. dluhy "z venku" nebo i z vězení
4. vězni se podezírají navzájem, že ten druhý ho udal policii nebo "bonzoval" zaměstnancům věznice
5. bývalí společníci mají za to, že jeden nebo druhý mu svoji výpověď ublížil
6. žárlivost (žil s jeho družkou, "chodil mu za ženou" apod.)
7. žárlivost v rámci homosexuálních vztahů ve vězení
8. boj o pozici v quaziformální skupině vězňů
9. šikana

Vězeňská služba se snaží šikaně a dalším podobným projevům mezi vězni předcházet. Mladiství vězni a také ti, kteří by se mohli z různých důvodů obětmi šikany stát (slabí jedinci, podivíni, pachatelé mravnostních deliktů) jsou pravidelně podrobováni zrakovým prohlídkám a v poměrně krátkých intervalech jsou prohlíženi i lékařem. Při umístování na cely se dbá, aby nebyli zařazeni na celu s vězni, kteří mají tendence k násilnému chování nebo jsou nesnášenliví. Jsou stálým předmětem zájmu specialistů – pedagogů, psychologů, sociálních pracovníků, vychovatelů, lékařů, pracovníků oddělení prevence a stížností a nejméně 1x za čtvrt roku je projednávána tato problematika za účasti vedení věznice nebo vazební věznice. Každá poranění, byť drobná, se pečlivě prošetřují a evidují a to i v případě, že si je postižený způsobil sám nepozorností.

8.3.4. Fyzická agrese zaměstnance vůči vězňům

V drtivé většině to jsou případy zákonného použití donucovacích prostředků v souladu s předpisy, které toto umožňují nebo přímo ukládají. Jde např. o odvrácení útoku na svoji nebo jinou osobu, zabránění rvačky mezi vězni apod. Použití fyzické agrese mimo rámec těchto předpisů je hrubým profesionálním selháním příslušníka. Sporné bývají zejména případy oprávněného použití donucovacího prostředku, avšak ne zcela adekvátní je jeho intenzita. Do zasahujícího příslušníka by neměl tzv. „vjet vztek“, i když zvládnout takovýto zákrok bez určitého stupně rozrušení je téměř vyloučeno. Významnou roli ve zvládnání těchto situací tvoří výcvik a péče o psychohygienu příslušníků.

8.3.5. Fyzická agrese vězňů vůči majetku

Jde většinou o ničení zařízení cel, rozbíjení nábytku, ničení výstrojních součástí, nádobí, příborů na jídlo, lůžkovin apod. Pachateli bývají obvykle vězni trpící poruchami osobnosti, se sklony k agresivitě. Podstatou tohoto chování je většinou odreagování, když rozbití cely nebo poškození věcí vězni velmi často chápou jako pomstu personálu.

Podobnou motivaci mají i ti vězni, kteří zařízení cel a výstrojní součástky ničí plánovitě bez afektu vzteku, ucpávají odpady umyvadel či WC. Podstatou je vesměs jejich maladaptivita a výše zmíněná domněnka, že se tak mstí personálu. Škody, způsobené tímto jednáním, sahají ročně do statisíců.

8.3.6. Verbální agrese přímá, aktivní ze strany vězňů

Je nejčastější formou agresivního chování. Spočívá v přímých slovních výpadech vězně vůči zaměstnanci či příslušníkovi. Nemusí jít pouze o vulgarismy, součástí těchto projevů je i křičení, vyhrožování stížnostmi či pomstou.

8.3.7. Verbální agrese zaměstnanců vůči vězňům

Profesionálně se chovající příslušník vězeňské služby by se neměl nechat strhnout k opětování verbální agrese. Na druhé straně klidné a rozvážené jednání si může vězeň - agresor vyložit jako výsměch či pohrdání ze strany zaměstnance a tím může intenzita jeho agresivního chování sílit. Nejčastější formou je ironie ze strany zaměstnance, vyjádření despektu, jen zřídka křičení nebo vulgarismy. Jde o profesionální selhání a vybočení, často však zaviněné provokativním chováním vězňů.

8.3.8. Verbální agrese mezi vězni

Příčinou bývají běžné situace, které se během soužití lidí vyskytnou. Většinou jde o hádky, které však mohou někdy přerůst až ve vzájemné fyzické potyčky. Svoji roli zde hraje rozdílnost osobností vězňů, kteří spolu musejí v podstatě z donucení sdílet cely, sympatie a antipatie mezi nimi. Vězni sami říkají, že po sedmi až devíti dnech pobytu na cele si již nemají o čem povídat, přichází tzv. „ponorková nemoc“. Jsou-li k tomu připočítány aspekty složité osobnosti mnohých z nich, zátěžovou situaci uvěznění a další výše diskutované fenomény, pak je zřejmé, že vzájemné konflikty mezi vězni lze jen velmi těžko

zcela eliminovat.

Vězeňské služba se vyhroceným situacím snaží čelit rozmíst'ováním vězňů. Negativní roli hraje též nemožnost individuálního ubytování a nedostatek prostor pro zájmovou činnost vězňů či jiné kulturní či sportovní aktivity. I tento nedostatek je médií a některými „odborníky“ na vězeňství mylně přičítán Vězeňské službě ČR, když základními limitujícími faktory jsou nedostatek vhodných prostor, nedostatek ubytovacích kapacit a nedostatek specializovaného personálu ruku v ruce se zastaralostí budov i jejich, pro potřeby moderního vězeňství nevyhovujícím architektonickým řešení.

8.3.9. Verbální agrese zaměstnanců mezi sebou

Jde o běžná nedorozumění mezi lidmi, která by však nikdy neměla být řešena před vězni nebo tak, aby je vězni slyšeli. Takovéto spory snižují autoritu personálu. Zároveň by neměly tyto konflikty přerůst práh obecné lidské slušnosti, neměly by být časté nebo dokonce chronické.

8.3.10. Nepřímé formy verbální agrese vězňů vůči personálu

Jde o organizování stěžovatelských kampaní, vymýšlení polopравd a nepravd, osočování personálu z různých nepravostí. Některé tyto formy někdy vedou až k vážným psychickým obtížím personálu a znamenají pro zaměstnance VS značnou psychickou zátěž. Ale není pravdou, že vězni nemají plné právo obracet se se svými stížnostmi na jednání příslušníků a zaměstnanců Vězeňské služby na příslušné orgány. Naprostá většina těchto stížností je však neoprávněných a jejich cílem je vyvolávat obavy vězeňského personálu ze stížnosti či přidělovat práci.

8.3.11. Nepřímé formy verbální agrese mezi vězni

Jde, podobně jako u personálu, o vymýšlení nepravd na nepohodlného spoluvězně. Vězni chodí za zaměstnanci a upozorňují na chování vězně a často požadují jeho přemístění. Také se snaží do své hry zatáhnout i personál, což se jim, bohužel, někdy daří. Je nutné však podotknout, že rozeznat skutečnost od účelové nepravdy nebo polopравdy je často velmi těžké, protože „intrik neboli tunel“ je velmi dobře připraven.

8.3.12. Nepřímé formy verbální agrese mezi zaměstnanci

Prostředí věznice je pro psychiku člověka velmi zátěžové, a proto dochází k těmto negativním jevům i mezi zaměstnanci. Většinou jde o drby, klepy, pomluvy, tzv. „donášení“ apod. Učinit přítrž těmto negativním jevům zcela nejde, i když omezit tento jev mohou především řídicí a vedoucí pracovníci věznic. Velmi nevhodné a profesionálně nepřípustné je řešit tyto věci s vězni a snižovat tak autoritu jiného zaměstnance, jelikož vězni umí těchto rozporů často mistrně využívat.

9. Oddělení resocializačních a reintegračních programů

Oddělení resocializačních a reintegračních programů funguje od roku 2001 a jeho zřizovatelem je Městské centrum sociálních služeb Praha. Toto oddělení aktuálně spolupracuje se třiceti věznicemi v České republice (z celkového počtu pětatřiceti věznic). Z toho s deseti velmi intenzivně: Pankrác, Jiřice, Příbram, Rýnovice, Světlá nad Sázavou, Mírov, Kuřim, Stráž pod Ralskem, Opava a Valdice. Celkový počet klientů se pohybuje okolo devadesáti odsouzených.

9.1. Programy pro výkon alternativního opatření trestu – resocializační programy

Programy nabízí řešení problémů souvisejících s páčáním trestné činnosti a výkonem trestu odnětí svobody. Zaměřují se individuálně na potřeby klientů a jejich aktuální situaci. Zahrnují psychosociální poradenství a trénink, který obsahuje individuální práci s prvky psychoterapie, sociální pedagogiky a sociální práce. Sebepoznání či posilování pozitivních sociálních vazeb je velmi důležité pro návrat klienta do běžného života. Dále tyto programy nabízejí sociální a právní poradenství ve smyslu řešení trestně právních otázek, dluhů a sociálních problémů, které má takřka každý klient přicházející do programů. V neposlední řadě zajišťují i podporu při hledání zaměstnání a ubytování.

Resocializační program „ALFA“ – program pro podmíněně odsouzené

Tento program je určen pro muže i ženy od 18 – ti let, proti kterým bylo zahájeno trestní stíhání a tedy jsou obviněni či obžalováni z trestného činu a

současně hledají a mnohdy potřebují podporu v různých oblastech jejich života. Dále pro klienty, kterým bylo v rámci rozsudku uloženo omezení nebo povinnost podrobit se psychosociálnímu výcviku a převýchovy či programu psychologického poradenství nebo pro klienty s dalšími možnými variantami alternativního řešení potrestání.

Resocializační program „BETA“ – program pro podmíněně propuštěné z výkonu trestu odnětí svobody

Tento program je určen pro muže i ženy od 18 – ti let, kteří si chtějí podat žádost o podmíněné propuštění z výkonu trestu odnětí svobody a současně chtějí pracovat na svých vlastních problémových oblastech, jež je v minulosti přivedly k páchání trestné činnosti. Dále pro klienty, kteří již byli podmíněně propuštěni z výkonu trestu a bylo jim v rámci rozhodnutí soudu uloženo omezení či povinnost podrobit se psychosociálnímu výcviku a převýchovy či programu psychologického poradenství.

Speciální program sociálních služeb pro pachatele a jejich sociální okolí

Tento program je určen mužům i ženám od 18 – ti let, kteří opustili věznici po vykonání celého trestu odnětí svobody, případně odsouzeným, kteří budou v blízké době (zpravidla 6 měsíců předem) propuštěni z výkonu trestu. O zařazení do programu se mohou dobrovolně zajímat v podstatě všichni klienti, kteří mají zkušenost s pobytem ve výkonu trestu a kteří chtějí nebo hledají cestu, jak dále žít bez porušování norem společnosti.

9.2. Poradenská práce s klientem v resocializačních a reintegračních programech

Poradenská práce s klientem ve výkonu trestu odnětí svobody a práce s klientem na svobodě se velmi liší. Ve vězení je ve většině případů primární tendencí odsouzeného být propuštěn z věznice, čímž může být kontakt podstatně ovlivněn. Dále je možné u vězňených osob často pozorovat vyšší míru úzkosti, nedůvěry a nejistoty, je tedy třeba klást důraz na emocionálně podpůrnou povahu kontaktu, zároveň podobné projevy zbytečně nepovažovat za individuální patologii.

Zatímco mimo vězení se v poradenství zpravidla jedná o rozhovor dvou svobodných osob, ve vězení jsou vězeňskou službou jasně stanovená omezení jak na straně klienta, tak terapeuta, s nimi je po celou dobu kontaktu nutno počítat (zákaz vynášení dopisů, vyřizování vzkazů, nutnost hlásit určitý typ informací vězeňské službě.) Ve vězení je jen velice omezená možnost hodnotit pokrok směřující ke změně plánované v dlouhodobém horizontu, např. abstinenci – hlavní kroky jsou odloženy až na dobu po výstupu; s tím je třeba počítat při vytváření plánu péče a zahrnout do něj kroky, které jsou proveditelné už v rámci vězení (např. vyřízení občanky či podání žádosti o byt). Ve vězení je kontakt s osobou „z venku“ velice vzácný, klienti jsou za něj tedy zpravidla vděční a velice ochotně spolupracují, což může vytvářet dojem, že se klient bude takto chovat i venku, výsledkem bývá často zklamání terapeuta či jiného pracovníka. Zejména ve vazbě platí, že nikdy nevíme, zda rozhovor s klientem není třeba poslední; oproti kontaktu na svobodě také není potřeba domlouvat dobu trvání kontaktu, o té rozhoduje soud nebo vězeňská služba.

9.3. Závěrem k reintegračním a resocializačním programům

Během pár měsíců na oddělení reintegračních a resocializačních programů, kam jsem nastoupila v dubnu 2008 jsem si ale musela položit otázku po jejich smyslu a efektivitě. Ano rozhodně smysl mají, ale ten se týká pouze jednotlivých okamžiků. Není v našich silách změnit lidskou psychiku zejména prožívání a jednání klientů a navíc neexistuje jediné správné řešení jak „napravit“ odsouzeného. Pouze ho lze vést po té cestě, která se jeví jako správná (dle zákona naplnění řádného života). Důležitým aspektem u této práce je totiž osobnostní nastavení klienta. Můžete mu nabídnout ubytování a práci, ale pokud jediné pocity, které má jsou zloba, vztek, nenávisť, potřeba satisfakce a msty (všechny tyto pocity velmi dobře ilustruje báseň na začátku práce), není mu zaměstnání ani domov k ničemu. V tom je asi největší smysl ORRP v jisté motivaci klienta sám sebou, možná i proto doprovázení některých klientů po pevném výstupu z výkonu trestu může trvat i několik let.

Závěr

Ochrana společnosti před pachateli trestných činů tím, že jsou uvězněni, je velmi častým řešením trestních věcí v praxi ve společnosti. Z literatury, kterou jsem použila při psaní této práce mohu říci, že tak zní bohužel i veřejná společenská objednávka. Nárůst kriminality a dalších sociálně patologických jevů jsou daní současnému charakteru postmoderní společnosti, přičemž stupeň rozvoje zejména společenských věd včetně filosofie, pedagogiky a psychologie není s to včas podchytit, korigovat, případně úspěšně „sociálně léčit“ většinu forem sociálně deviantního a sociálně patologického chování.

Naopak mnoho rysů života současné společnosti některé tyto nežádoucí trendy posiluje. Stručně řečeno, společnost zatím nezná spolehlivé a zaručené mechanismy zabránění sociálně patologickému, kriminálnímu chování nebo jejich účinnost není na požadované úrovni. Proklamované názory, že trestem odnětí svobody mají být trestány jen nejzávažnější formy sociálně patologického chování jsou sice správné, avšak aplikace trestů nespojených s trestem odnětí svobody (tzv. alternativních trestů) je podmíněna mnoha individuálními podmínkami spojenými s potrestaným a ne každý delikvent je schopen se následného sociálně patologického chování vyvarovat, jak jsem uváděla v kapitole o alternativních trestech a opatřeních. Má tedy také svá úskalí.

Vše, co jsem uvedla platí i pro korektivní úlohu trestu. Dosažení takového stupně korekce chování delikventního jedince, která eliminuje sociálně patologické jednání v budoucnu je složitým problémem a je podmíněno osobností člověka, jeho sociálním zázemím, zastáváním reálných a jeho schopnostem odpovídajících rolí apod. Připočtu-li despekt společnosti a častou negativní roli sociálního okolí (parta či gang.), pak obtížnost situace úspěšné integrace odsouzeného klienta do společnosti po jeho propuštění z výkonu trestu odnětí svobody je zřejmá. Je však nutné mít na paměti, že většina aktivit a práce s odsouzenými (přes velkou snahu vězeňské služby, pokrok v personální i materiállové oblasti, který přinesl možnost uplatňování moderních způsobů zacházení s vězni) se děje ve velmi málo motivovaném prostředí. Z tohoto důvodu jsem do své práce zařadila kapitolu o reintegraci a resocializaci, neboť vnímám jako velmi důležité, že vznikají programy, které si kladou za cíl pracovat nejen na tématech pachatel a jeho trestná činnost, ale také

s ohledem na poznatky vyplývající z oblasti penitenciární a postpenitenciární péče na tématech výkonu trestu odnětí svobody a jeho negativních důsledků a dopadů na osobnost pachatele.

Použitá literatura

1. Černíková, V., Makariusová, V.: *Úvod do penologie*, Praha, Sociálně právní institut, spol. s.r.o. MOST, 1997
2. Černíková, V., Makariusová, V., Sedláček, V.: *Sociální ochrana*, Praha, Policejní akademie ČR, 1998
3. Černíková, V.: *Základy penologie pro policisty*, 1.vyd. Praha, Policejní akademie ČR, 2002
4. Matoušek, O., Kroftova, A.: *Mládež a delikvence*, Praha, Portál, 1998
5. Netík, K., Netíková, D., Hájek, S.: *Psychologie v právu*, Praha, C.H. Beck, 1997
6. Kýr, A., Řeháček, M., Gonsa, H.: *Koncepce rozvoje vězeňství v ČR, druhé, nezměněné vydání*, Praha, vyšlo jako příloha časopisu České vězeňství 1/1998
7. Karabec, Z. a kol.: *Dlouhodobé tresty odnětí svobody*, Praha, Institut pro kriminologii a sociální prevenci, 2004
8. Rozum, J., Jarkovská, L., Kotulan, P.: *Institut dohledu u podmíněného propuštění*, Praha, Institut pro kriminologii a sociální prevenci, 2004
9. Rozum, J., Kotulan, P., Háková, L., Nečada, V., Diblíková, S.: *Vybrané problémy sankční politiky* Praha, Institut pro kriminologii a sociální prevenci, 2005
10. Rauchfleisch, U.: *Doprovázení a terapie delikventů*, Boskovice, Sdružení podané ruce Brno, 2000
11. Suchý, O.: *Dlouhodobé tresty odnětí svobody a jejich výkon*, Praha, Leges, 1991
12. Vágnerová, M.: *Psychopatologie pro pomáhající profese*, Praha, Portál, 1999

Ostatní prameny:

1. *Zákon č. 140/1961 Sb., trestní zákon ve znění pozdějších předpisů*
2. *Vyhláška Ministerstva spravedlnosti č. 345/1999 Sb., kterou byl vydán řád výkonu trestu odnětí svobody, ve znění vyhlášky č. 378/2004 Sb.*

3. *Perspektivy vězeňství v České republice, druhé vydání*, vyšlo jako příloha časopisu České vězeňství č. 4/1996
4. *Výroční zpráva VS ČR* vydaná dne 28. 2. 2008 Generálním ředitelstvím Vězeňské služby ČR
5. *Koncepce rozvoje českého vězeňství do roku 2015* vydaná dne 19. 10. 2005 Generálním ředitelstvím Vězeňské služby ČR
6. *Sborník referátů z mezinárodní konference Kroměříž 2004* vydáno Generálním ředitelstvím Vězeňské služby ČR